

Dr. Jasna Mažgon

Ali kvalitativno raziskovanje lahko omogoči tvorbo splošnoveljavnih stavkov oziroma kakšno teorijo lahko tvorimo v kvalitativnem raziskovanju?

Povzetek: Pri svojem uveljavljanju je kvalitativno raziskovanje od samih začetkov naletelo na ostre kritike, predvsem od zagovornikov tradicionalne, kvantitativne metodologije. Očitali so mu predvsem neznanstvenost. Zakaj? S svojim konceptom in naravo raziskovanja kvalitativni raziskovalci niso zadostili temeljnemu postulatoma klasične metodologije: zahtevi po neodvisnosti subjekta in objekta raziskovanja, da se pri projektih kvalitativnega raziskovanja ne potrjujejo vnaprej postavljene hipoteze, da gre pri kvalitativnem raziskovanju za proučevanje posameznih primerov, kar onemogoča generalizacijo, in da v njegovem okviru ni mogoče zadostiti kriterijem objektivnosti, zanesljivosti in veljavnosti. V naši razpravi se bomo omejili predvsem na vprašanje možnosti posploševanja izsledkov kvalitativnih raziskav, ta problem pa neposredno zadeva vprašanja kriterijev kakovosti kvalitativnega raziskovanja, predvsem kriterija notranje in zunanje veljavnosti.

Ključne besede: generalizacija, kvalitativna metodologija, predmetno zasnovana teorija (grounded theory), veljavnost.

UDK: 37.012

Izvirni znanstveni prispevek

Dr. Jasna Mažgon, docentka, Oddelek za pedagogiko in andragogiko, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani; e-naslov: jasna.mazgon@guest.arnes.si

Vprašanje posploševanja znanstvenih izsledkov

Eno od temeljnih vprašanj, ki zadevajo kvalitativno raziskovanje in njegovo metodologijo, se glasi: Ali je moč rezultate in postopke projektov kvalitativnih raziskav sploh posploševati? Ali so prenosljivi v drugačne odnose, institucije, skupine? Za odgovor na to vprašanje je treba najprej pojasniti pojem in namen posploševanja in prenašanja znanstvenih izsledkov.

Z generalizacijo se razširi veljavnost stavkov z omejenega na širše področje. V znanosti obstajata dve vrsti stavkov: izkustveni in splošni. Izkustveni stavki izpričujejo to, kar se je zgodilo na določenem mestu v določenem času; po večini opisujejo enkratne individualne dogodke. Splošni stavki izražajo to, kar se (lahko) dogaja v določenih pogojih. V raziskovalnem procesu je treba strogo ločevati med izkušnjami (izkustvenimi stavki) in posploševanji (splošnimi stavki). Posploševanje je stopnja v procesu tvorjenja teorije.

G. Glück (1987) pri navajanju razlogov za posploševanje nastopa s stališča znanstvenega raziskovanja, kot ga razume tradicionalna, kvantitativna, na pozitivizmu sloneča znanost. Trdi, da je posploševanje v procesu raziskovanja tako nujno potrebno, da pravzaprav ne potrebuje nobene utemeljitve. To svojo trditev podkrepi s tem, da bi v nasprotnem primeru (če torej ne bi posploševal) znanstvenik lahko tvoril zgolj individualne historične stavke, tj. stavke, ki bi veljali v določenem zgodovinskem enkratnem času in za določene osebe. S tem bi bila ocena prenosljivosti takšnih stavkov na sedanje ali prihodnje situacije prepuščena bralcu raziskovalnih del, ki bi moral sam izpeljati posplošitev. Ker pa takšen bralec bistveno manj pozna raziskovalno področje kot avtor, bi bile njegove posplošitve veliko manj ustrezne in uporabne. Iz teh razlogov sodi posploševanje nujno k vsakemu raziskovalnemu delu (prav tam, str. 7). Posploševanje je Glückovemu mnenju »nujna raven tvorbe stavkov«. Proces posploševanja lahko (in mora!) potekati tako za empirične kot tudi za normativne stavke, kar lahko poteka tako v kvantitativni kot kvalitativni obliki (prav tam, str. 9).

V raziskovanju na področju družboslovja in humanistike so izsledki iz eksperimentov in drugih empiričnih raziskav pogosto namenjeni posploševanju na širšo populacijo. Ob tem pa vedno obstaja neki dvom o takšnih posplošitvah, ki je povezan s proučevanjem upravičenosti za ustvarjanje sklepov ali sodb, za prehajanje onstran danih informacij, za povezovanje vzorcev s populacijami. Generalizacija je zato nedvomno povezana z veljavnostjo. Je eden od mehanizmov, s katerim se lahko upravičijo trditve o resnici. Klasična teorija generalizacije razume veljavnost kot logično lastnino raziskovalnega procesa, ki nam daje poročstvo za to, da lahko sklepamo prek informacij ali rezultatov, pridobljenih v študiji.

Veljavnost kot kriterij zagotavljanja znanstvenosti spoznanj

Kar zadeva uporabo kriterija veljavnosti v kvalitativnem raziskovanju, lahko ugotovimo, da je neposredni princip, na katerem veljavnost temelji, tj. kavzalni odnosi med pojavi, sicer prenosljiv v kvalitativne raziskave, vendar se poti za dokazovanje te kavzalnosti bistveno razlikujejo. B. Mesec pravi, da o notranji veljavnosti v kvalitativnih raziskavah govorimo takrat, ko čim zanesljiveje ugotavljamo vzročne odnose, torej, če ni dvoma, da določenim dogodkom nujno sledijo določeni drugi dogodki. Raziskava je tem bolj veljavna, kolikor bolj ji uspe zbrati dovolj prepričljivih podatkov, ki utemeljujejo sklep o vzročni zvezi (Mesec 1998, str. 145). Mesec torej veljavnost razume kot upoštevanje principa kavzalnosti, poti do izpeljave in utemeljitve vzročno-posledičnih zvez pa vidi predvsem v fazi zbiranja podatkov, ki naj to vzročnost kar se da neizpodbitno predstavijo. Kajti še tako »lep rezultat je znanstveno brez vrednosti, če ni natančno dokumentiran postopek, s katerim je bil dosežen« (Mayring 2002, str. 144). Kvalitativne raziskave se bistveno razlikujejo od laboratorijskih in eksperimentalnih študij, seveda pa tudi od drugih empirično-analitičnih kvantitativnih raziskav. Temeljijo na intenzivnih, in ne restriktivnih interakcijah med raziskovalci in raziskovanci. Zbiranje podatkov je kompleksna faza, v kateri proučujemo sočasno več pogojev, ki ne morejo in ne smejo biti izolirani. Zmanjšana oziroma ničelna standardizacija predvsem pri instrumentih za zbiranje podatkov ima posledice za objektivnost, zanesljivost in tudi za notranjo veljavnost raziskave, če jo razumemo v okvirih kvantitativne metodologije.

Možnosti posploševanja rezultatov kvalitativnih raziskav so glede na standarde kvantitativne metodologije omejene. Posplošitve se izvajajo zelo previdno in so tesno povezane s pridobljenimi podatki. V tej razpravi smo se omejili predvsem na možnosti tvorbe posplošenih, teoretičnih stavkov na podlagi rezultatov kvalitativnih raziskav. Pri tem smo se v izhodišču opirali na metodologijo predmetno zasnovane teorije (grounded theory), kjer se na začetku raziskovalnega procesa soočimo s temami in predpostavkami ter empiričnimi primeri. V cirkularnem procesu, ki vsebuje indukcijske in dedukcijske postopke, se generira teorija, ki je kontekstualno vezana. Ta teorija je v svoji posplošitveni moči omejena, ker je veljavna samo za določeno področje, za določene tipe kontekstov, interakcij in situacij.

Če pogledamo na kriterij veljavnosti, kakor se je oblikoval v kvantitativni paradigmi, vidimo, da v bistvenih vidikih ni združljiv s principi kvalitativnega raziskovanja, predvsem kar zadeva »oddaljenost« od vsakdanje raziskovalne situacije, eliminacijo oziroma izolacijo proučevanih spremenljivk, omejevanje interakcije med raziskovalci in raziskovanci. Koncept veljavnosti nasprotuje značilnostim kvalitativnega raziskovanja kar zadeva principe odprtosti, nenehnega razvoja proučevanega predmeta in princip kontekstualno vezane teorije. Vprašanje, ki se zastavlja, pa seveda je, v kakšnem smislu in kako je princip veljavnosti (notranje in zunanje) vendarle mogoče prenesti v kvalitativno raziskovanje. Zagotovo je ta prenos mogoč na ravni ugotavljanja in analiziranja vzročnih povezav, vendar ne v smislu klasičnega induktivizma, ki temelji na istem principu kot notranja veljavnost, ampak v smislu koncepta enoznačne interpretativnosti rezultatov. To vsebuje definiranje vidikov, ki so izzvali, nanj vplivali ali modificirali določen pojav oziroma posledično izhajajo iz določenega pojava. Drugi vidik prenosljivosti koncepta veljavnosti v kvalitativno raziskovanje je v tem, da omogoča generalizacijo. Ta cilj je v kvalitativni metodologiji modificiran in vezan na to, da so teorije, ki izhajajo iz rezultatov kvalitativnih raziskav, lokalne narave, ki rezultira iz družbenih in kulturnih specifičnosti proučevanih oseb oziroma primerov. Vsekakor pa je tudi takšnim kontekstualno vezanim teorijam, ki so generirane s pomočjo kvalitativnih raziskav, treba proučiti meje veljavnosti. Vidimo torej, da v svoji temeljni logiki koncept veljavnosti ostaja kot kriterij kvalitete tudi v kvalitativnem raziskovanju, da pa je treba njegova načela in standarde v veliki meri modificirati.

Vprašanje, ki mora tako ostajati vedno pod drobnogledom, je, ali z raziskovanjem resnično spoznavamo to, kar smo želeli proučevati, in ali so rezultati verodostojni. Poti za zagotavljanje odgovora na ti dve vprašanji so glede na metodološko, epistemološko in ontološko različnost kvalitativnega raziskovanja v primerjavi s tradicionalnim empiričnim oz. kvantitativnim seveda različne.

Vprašanje velikosti proučevane populacije

Temeljna in dolgotrajna dilema v kvalitativnem raziskovanju nasploh je, da ta metodologija zahteva osredotočenje na zelo malo prizorišč, pogosto pa ostaja želja po ustvarjanju sklepov, ki bi bili širše uporabni in ne bi veljali le za te posamezne primere. Pri osredotočenju na en določen vidik kompleksnosti znotraj doslednih omejenosti časa in prostora je mogoče konstruirati način gledanja na ta vidik, kar nam omogoča, da oblikujemo teorijo. Osredotočanje na različne vidike te kompleksnosti lahko privede do razvoja popolnoma drugačnih in navidezno celo kontradiktornih teorij in mogoče je, da drugi raziskovalci lahko razvijejo enako razumljive in jasne, vendar različne teorije, četudi so se osredotočili na isti določeni vidik. To je pomembno s stališča tvorbe teorije v akcijskih raziskavah. Tudi tam sodeluje veliko ljudi z različnimi poprejšnjimi teoretičnimi matricami. Iz teh posameznih vidikov, iz posameznih zgodb (teorij) je treba po induktivni poti priti do splošnih trditev.

En način razmišljanja o teoriji je ta, da teorija deluje poenostavljajoče, da omejuje fokus tako, da je zgodba lahko povedana – zgodba, ki se povezuje z drugimi zgodbami, ki so uporabile podobne teorije, in zgodba, ki gradi nad temi teorijami. To pa seveda ne pomeni, da podatke lahko prisilimo, da se ujemajo s teorijo. Sistematično delo s podatki moramo spremljati skozi celotno analizo podatkov z namenom zagotovitve, da so vsi podatki zajeti v teorijo in da so odmiki v celoti proučeni (Walford 2001, str. 149).

Večkrat smo že poudarili, da striktna generalizacija v statističnem smislu v kvalitativnih raziskavah ni mogoča, ker eden (ali malo primerov) nikakor ne more biti primeren vzorec za sklepanje na širše populacije npr. šol ali razredov. Kvalitativne študije lahko dosežejo transferzibilnost z natančno deskripcijo. Če avtorji podajo popoln in podroben opis določenega konteksta, ki so ga študirali, obstaja verjetnost, da bralci lahko odločajo o uporabnosti sklepov za svoje ali druge situacije. Da bi bili sposobni presoditi, ali je določena ugotovitev iz neke študije npr. v eni šoli uporabna v drugi, je nujno poznati oziroma vedeti veliko tako o tej drugi šoli kot tudi o prvi.

Koncept predmetno zasnovane teorije (grounded theory)

Predmetno zasnovano teorijo smo izbrali in natančneje predstavili zato, ker ponuja postopke, ki so dokaj preverljivi in primerljivi s kvantitativnimi postopki in jih na neki način lahko tudi nadomeščajo. Ti postopki (tukaj mislimo na kodiranje in kategoriziranje) podatke predstavijo in obdelajo na način, ki ga lahko primerjamo s predstavitvijo in obdelavo števil v kvantitativnih empiričnih raziskavah (Mesec 1998). Zaradi tega so ti postopki za tvorjenje teorije blizu kriterijem korespondenčne teorije resnice, v kateri gre za skladnost med stavkom in dejanskostjo. V empiričnem raziskovanju primerjamo strukturo stavka in strukturo informacij, ki jih dobimo z empiričnim raziskovanjem realnosti. Cilj znanosti je v korespondenci med stvarnostjo in teoretičnimi spoznanji, ki jo lahko zagotovijo ustrezne metodološke operacije.

Vendar se tukaj pojavi vprašanje, kako definirati kode in kategorije v postopku kodiranja. Opredeljevanje kod, njihovo poimenovanje in nadaljnje interpretiranje so prepuščeni samovolji raziskovalca. Na tem mestu dobi svojo vlogo in pomen konsenzualizem, »po katerem je resnica v soglasju raziskovalcev« (Ule 2004, str. 230). Gre torej za resnico v pragmatškem kontekstu konsenzualizma. Kriteriji definiranja osrednjih pojmov in kod na podlagi zbranega empiričnega gradiva so v metodologiji predmetno zasnovane teorije lahko predmet soglasja med raziskovalci oziroma – v duhu akcijskih raziskovalnih projektov – med raziskovalci in raziskovanci.

Temeljna misel, ki jo pri razvijanju teorije moramo upoštevati, je, da bo ta teorija večplastna, da bo predstavljala strnjene povezave med pojavi, da bo razumljiva in relevantna za niz bistvenih vprašanj in problemov, ki se pojavljajo v proučevani strukturi. Pogosto se zgodi, da ti problemi in bistvena vprašanja niso tako enoznačno definirani. Udeleženci v raziskavi pogosto razumejo praktične

probleme in stvari, ki jih zadevajo v vsakdanjem življenju, kot samoumevne. Zaradi tega se lahko zgodi, da se ne zavedajo in ne razumejo latentnih vzorcev, ki so pod površjem, dokler le-ti niso konceptualno identificirani. Naloga teorije je tudi v tem, da priskrbi teoretično razlago, ki je utemeljena v realnosti življenja ljudi, delujočih v določenem kompleksnem sistemu.

V nadaljevanju raziskovalnega procesa se nato oblikuje raziskovalni problem, ki ga je treba artikulirati in opredeliti kot bistveno spremenljivko, oziroma stopi v funkcijo osrednjega pojava, okoli katerega poteka integracijski proces. Osrednji pojav predstavlja bistveno vezivo pri sestavljanju vseh komponent v teoriji. Ko opredelimo pojav in ga poimenujemo kot osrednjo kategorijo, nadaljujemo s povezovanjem drugih kategorij z osrednjo kategorijo s pomočjo paradigmatičnega modela odnosov med kategorijami, torej z opredelitvijo pogojev, konteksta, strategij in posledic teh povezav (Mesec 1998).

Pri tem ne smemo izpustiti postopka kodiranja, ki predstavlja operacijo, pri kateri se podatki najprej razčlenijo, konceptualizirajo in sestavijo na nov način. Gre za osrednji proces, v katerem se tvori teorija iz samih podatkov, pri čemer podatke razčlenjujemo, pregledujemo, primerjamo, konceptualiziramo in kategoriziramo. Brez tega začetnega temeljnega analitičnega koraka ne bi mogla potekati nadaljnja analiza in komunikacija. V tem procesu se raziskovalec sooči s svojimi predpostavkami in predpostavkami drugih o določenem pojmu, proučitev le-teh pa vodi do novih odkritij. V procesu kodiranja sta bistvenega pomena dva analitična postopka: prvi se nanaša na primerjave, drugi na postavljanje vprašanj (Glaser in Strauss 1967; Strauss in Corbin 1998).

Teorijo tvorimo na podlagi podatkovnega materiala. Kaj vse sodi med podatkovni material oziroma kako so zbrani podatki v kvalitativni raziskavi, je seveda odvisno od področja, ki ga proučujemo, in možnosti, ki jih imamo na voljo. Uporabimo lahko postopke opazovanja, intervjuje, dokumentarno gradivo, zapisnike srečanj, avdio- in videoposnetke, anketne vprašalnike, lestvice stališč ipd., vsekakor pa ne pristanemo le pri enem samem načinu zbiranja podatkov, ampak pri kombinaciji le-teh. Strauss in Corbinova opozarjata predvsem na sprotno uporabo notic (memos) in diagramov (Strauss in Corbin 1990, str. 198). Notice predstavljajo pisno obliko našega abstraktnega razmišljanja o podatkih, diagrami so grafična predstavitev vizualnih povezav in odnosov med koncepti. Temeljno tehnično pravilo kvalitativne analize po Glaserju in Straussu je »*stop and memo*«, to pomeni, da se takoj, ko nam pride kaj pametnega na misel, ustavimo in to zapišemo. Tako si zagotovimo, da te misli ne pozabimo, obenem pa si omogočimo še daljši razmislek o zadevi in misel še bolj oblikujemo. Notice in diagrame začnemo izdelovati na začetku raziskovalnega projekta in s tem nadaljujemo do pisanja končnega poročila, v katerem predstavimo teoretične sklepe. Delovni zapisi in diagrami pomagajo raziskovalcu doseči analitično distanco do podatkovnega materiala, tako da se od podatkov preusmeri v analitično razmišljanje, od koder se potem znova vrne k podatkom, da bi abstraktne pojme utemeljil v realnosti (prav tam).

Pri vsakemu tipu kodiranja (odprto, osno in selektivno) so notice in diagrami videti drugače, predvsem zato, ker je namen kodiranja različen. Pri odprtem ko-

diranju se znajdemo pred sestavljanjo, ki ji moramo najti začetek, ki ga je včasih težko prepoznati. Pri prebiranju notic, ki so največkrat nepovezane in raztresene po vsem podatkovnem materialu, lahko pri hitrem preletu le-teh pridemo do novih konceptualnih značilnosti, vendar še ni popolnoma jasna njihova struktura in pomen. Sčasoma, predvsem z uporabo primerjav in postavljanja vprašanj, dobijo notice nekakšno obliko (prav tam).

Oсно kodiranje je postopek, v katerem se začnejo deli sestavljanke prilegati drug drugemu. Vsaka kategorija in subkategorija imata natančno določeno mesto in morata ustrezati drugim, tako da dobimo obliko povezane celote. Namen osnega kodiranja je spodbujati in preverjati odnose med kategorijami in njihovimi subkategorijami po principu paradigmatičnega modela, obenem pa iskati različne značilnosti in dimenzije kategorij. Pri sestavljanju teh delov nam pomagajo notice (memos). Iskanje pravih povezav je vedno povezano z vprašanji, kateri pogoji – kazalni in kontekstualni – so bistveni za neki pojav. Katere strateške ali rutinske akcije in interakcije potekajo in s kakšnimi posledicami? Kaj se zgodi, če se pogoji spremenijo? Strauss in Corbinova opozarjata, da »paradigmatske značilnosti in odnosi ne nosijo barvno kodiranih zastav, ki bi valovile s strani tvojih zapiskov. Moraš jih poiskati in prepoznati takšne kot so« (prav tam, str. 212). Sčasoma postajajo pri postopkih obdelave podatki vse jasnejši v svojem pomenu, tako da se s selektivnim kodiranjem približujemo končnemu koraku analize: integraciji konceptov okoli osrednje kategorije in umeščanju kategorij, ki potrebujejo nadaljnje razvijanje in obdelavo.

Kar lahko raziskovalec v kvalitativni raziskavi uspešno uporabi pri pisanju teorije, so mreže povezanih pojmov in pojavov okoli osrednje kategorije, ki predstavlja temeljni raziskovalni problem. Definiranje odvisnih zvez, povezovanje kategorij in subkategorij, proučevanje vplivov ene spremenljivke na drugo s paradigmatičnim modelom povezanosti kategorij zagotovo sodijo k bistvenim prispevkom, ki jih metodologija predmetno zasnovane teorije ponuja raziskovalcem.

Poglavitni koraki ali oporne točke pri tvorbi teorije v kvalitativnih raziskavah

Temeljne smernice za oblikovanje teorije v obliki zaključnega raziskovalnega poročila sta podala utemeljitelja predmetno zasnovane teorije (grounded theory) A. Strauss in J. Corbin (1998), v nekaterih točkah srečamo takšno izpeljavo tudi pri B. Mescu (1998):

- *Opredelitev vodilne misli zgodbe.* Da bi dosegli povezovanje v celoto, je potrebno najprej oblikovati osrednji pojem zgodbe (teorije) in se mu na neki način zavezati. Zakaj? Včasih se zgodi, da je iz vseh zbranih podatkov, ki se nam vsi zdijo pomembni in vzbujajo našo pozornost, težko izbrati posamezen pojav in ga izpostaviti kot vodilnega. Vendar je ta korak nujno storiti, ker predstavlja konceptualizacijo vseh drugih okoli osrednjega pojava raziskave.
- *Oblikovanje vodilnega načrta zgodbe,* ki ga izdelamo v nekaj stavkih, da tako dobimo osnovni deskriptivni pregled nad zgodbo.

- *Deskripcijo nadgradimo s konceptualizacijo.* Nujno in koristno je, da najprej uporabimo deskripcijo in svoje misli ter osnovni skelet zgodbe zapišemo. Naslednji korak je konceptualizacija oziroma analiza zgodbe. Najprej poiščemo osnovnemu pojavu ime, tako da pregledamo svoj seznam kategorij in poiščemo tisto, ki je dovolj abstraktna, da bo vsebovala vse, kar smo opisali v zgodbi. To potem postane osrednja (jedrna) kategorija. Večkrat se zgodi, da raziskovalec ne more definirati ene same osrednje kategorije, ki bi v resnici zajemala celoten pojav, vendar je nujno, da osrednjemu pojavu poišče ime (da mu določi osrednjo kategorijo).
Tudi ko raziskovalec omahuje med dvema ali več pojavi glede njihove pomembnosti, je nujno, da izbere enega med njimi, ker le tako lahko doseže zgoščeno integracijo in razvoj kategorij, kot jih predpostavlja metodologija predmetno zasnovane teorije. Ko opredeli osrednji pojav in kategorijo, lahko druge pojave in kategorije označi kot podporne ali dopolnilne.
- *Določanje značilnosti in dimenzij osrednje (jedrne) kategorije.* Tako kot druge moramo tudi osrednjo kategorijo razvijati po njenih značilnostih. Ko smo jih enkrat identificirali, v naslednjem koraku povežemo druge kategorije z osrednjo kategorijo, pri tem jih postavimo v vlogo subsidiarnih (podpornih, dopolnilnih) kategorij.
Povedali smo že, da je izbira osrednjega pojava odločilna za raziskavo. Osrednji pojav je namreč v središču integracijskega procesa. Predstavlja bistveno vezivo pri sestavljanju vseh komponent v teoriji. Ko opredelimo pojav in ga poimenujemo kot osrednjo kategorijo, nadaljujemo s povezovanjem drugih kategorij z osrednjo kategorijo s pomočjo paradigmatičnega modela odnosov med kategorijami, torej z opredelitvijo pogojev, konteksta, strategij in posledic teh povezav.
- *Sistematiziranje in utrjevanje povezav.* V tem postopku uporabljamo kombinacijo induktivnega in deduktivnega mišljenja, ko se neprenehoma gibljemo med postavljanjem vprašanj, tvorjenjem hipotez in primerjav. Potem ko smo identificirali vse različnosti v kontekstu, se začne sistematično grupiranje kategorij. Grupiramo jih glede na njihove značilnosti, ki smo jih odkrili kot vzorčne. To grupiranje poteka na podlagi postavljanja vprašanj in izdelave primerjav. Tako podatke povežemo ne samo na širši konceptualni ravni, ampak tudi na ravni njihovih lastnosti in dimenzij, to pa je podlaga za tvorjenje teorije. Omeniti moramo še en osrednji proces v metodologiji predmetno zasnovane teorije, in sicer:
- *teoretično vzorčenje,* pri katerem »analitik odloča na analitičnih temeljih, katere podatke je potrebno nadalje zbirati in kje jih je moč najti. Temeljno vprašanje pri teoretičnem vzorčenju je: katere skupine ali podskupine populacij, dogodkov, dejavnosti postanejo naslednje pri zbiranju podatkov. In s katerim teoretičnim namenom? Tako ta proces zbiranja podatkov nadzoruje od nastajajoča teorija. Vključuje seveda veliko pretehtavanja in domišljije analitika. Če je dobro opravljena, daje ta »analitična operacija visoke dividende, ker premika teorijo naprej hitro in učinkovito« (Strauss 1996, str. 38–39). V predmetno zasnovani teoriji se lahko v principu primerjajo kate-

rekoli skupine, v nasprotju s tradicionalno komparativno metodo, pri kateri so skupine, ki se preveč razlikujejo, izključijo kot »neprimerljive« (Glaser in Strauss 1967, str. 50). Zdi se, da je to ena od prednosti metodologije predmetno zasnovane teorije, kajti očitno je, da je v principu mogoče najti podobnosti in razlike med čemerkoli na svetu in je tako tudi vse primerljivo. Ali takšne primerjave v resnici tudi izvajamo, je odvisno od namena raziskave in ne od različnosti primerjanih skupin v nekem abstraktnem konceptualnem polju. Primerjanje popolnoma različnih entitet z maksimaliziranjem razlik je lahko potencialno plodno, če verjamemo različnim teorijam kreativnosti, ki poudarjajo pomembnost prepoznavanja nepričakovanih podobnosti v stvareh, ki so si zelo oddaljene in nepodobne.

Teoretično vzorčenje poteka po dveh osnovnih korakih. V prvem se razlike med skupinami minimalizirajo, v drugem se maksimalizirajo. Nastajajoča teorija ta proces vseskozi nadzoruje. Cilj prvega koraka, torej minimaliziranje razlik, je v iskanju temeljnih kategorij in njihovih značilnosti. Drugi korak, maksimaliziranje razlik med raziskovanimi skupinami, omogoča raziskovalcu proučevanje značilnosti kategorij v največjem mogočem obsegu in začetek njihovega povezovanja v konsistentno teorijo. Tehnika, ki je uporabljena v obeh korakih, je *primerjava* podatkov z namenom tvorjenja in razvoja kategorij in njihovih značilnosti: določen dogodek se kontinuirano primerja z dogodki, ki so omenjeni prej pri isti kategoriji, v isti ali drugi skupini, kar tudi daje temu postopku ime »konstantna komparativna metoda« (prav tam).

Pomanjkljivost tega postopka, kot jo vidita Alvesson in Sköldbberg (2000, str. 28), je v tem, da so pretrgani realni življenjski odnosi med dogodki, s tem ko so le-ti spremenjeni v kategorije. Dogodki so ločeni od konteksta odnosov, v katerem so nastali, in se namesto tega povezujejo z drugimi dogodki prek raziskovalčevega zdravega razuma. Zdi se, kot da bi poskušali analizirati glasbo tako, da bi proučevali, kako ljudje govorijo o njej in zaznavajo posamezne tone (>dogodke«): na ta način ne bi nikoli mogli odkriti bistvenega elementa – melodije.

Metodologija predmetno zasnovane teorije se sklicuje predvsem na svojo neposredno povezanost, zasidranost v empiričnem materialu, te podatke pa potem povezuje s primerjalno analizo na način, ki omogoča tudi preverjanje veljavnosti te teorije. Če na novo naslovimo generalizacijo v luči omenjenih argumentov, jo preoblikujemo tako, da vključuje proces refleksije in je ne razumemo kot strukturo interpretacij, vezanih na pravila. Zato je pomembno, da razumemo kontekstualne pogoje, v katerih je bilo védenje oblikovano. Transfer tega védenja v nove okvire implicira razumevanje kontekstualnih pogojev novih okvirov, kako se le-ti razlikujejo od pogojev, v katerih je bilo to védenje producirano, in vključuje refleksijo o tem, kakšne posledice ima to za uporabo aktualnega védenja v novem kontekstu.

Raziskovalci, ki opravljajo aplikativne raziskave, se za generalizacijo pogosto zanimajo zato, ker želijo vedeti, kaj deluje oziroma kaj najboljše deluje v danih vzorcih populacije, ker hočejo prenesti te socialne prakse iz poskusnih mest na širšo populacijo praktikov ali iz ene skupnosti na drugo. Če gledamo tako, gre pri

»generalizaciji za načelo transferabilnosti« (Robinson in Norris 2001, str. 303). Seveda je posploševanje kontekstualno vezano oziroma je pogojeno s kontekstom.

Tukaj srečamo idejo t. i. naturalistične generalizacije (Stake 1995, str. 85), ki je atraktivna iz več razlogov. Predlaga opiranje na odgovornost za posploševanje proč od raziskovalca in vse bolj proti bralcu praktiku. Ta ideja podpira pojmovanje generalizacije kot transferzibilnosti, ki jo uvajata Guba in Lincolnova, ko pravita, da »raziskovalec ne more podrobno označiti zunanje veljavnosti raziskave. Lahko zagotovi zgolj grob opis, ki je potreben, da omogoči nekomu, ki je zainteresiran za transfer, da se odloči, ali je ta transfer mogoč« (Guba in Lincoln, cit. po Robinson in Norris 2001, str. 306). Z drugimi besedami, raziskovalčeva odgovornost je, da zagotovi zadostne kontekstualne informacije in omogoči bralcu, da presodi, ali se določen primer lahko posploši na njegovo specifično polje prakse. Gre torej za to, da se na temelju študij tvorijo konstrukti, ki vsebujejo potencial sozvočja z bralčevo izkušnjo. Tako torej »generalizirati pomeni uskladiti s prejšnjo izkušnjo ali videti skupne značilnosti med empirično različnimi, vendar konceptualno ekvivalentnimi človeškimi izkušnjami« (prav tam, str. 307).

Sklep

Nasploh velja, da teorije, ki nastanejo kot rezultat kvalitativnih raziskav, zaradi opisanih omejitev nikoli ali redko dosežejo takšno posploševalno moč kot empirične raziskave, ki so narejene na velikih slučajnostnih vzorcih z uporabo standardiziranega instrumentarija in inferenčne statistike, ki s svojimi postopki omogoča posplošitve iz vzorca na osnovno množico. Vendar pa nesporno dejstvo ostaja, da je tudi »naloga kvalitativne metodologije ta, da izdelava postopke argumentiranega sklepanja in posploševanja na osnovi kvalitativnega empiričnega gradiva. V kvalitativni raziskavi morajo biti jasno in razvidno opisani postopki sklepanja in postopnega abstrahiranja pojmov raznih ravni abstraktnosti iz empiričnega gradiva. Za vsak pojem, vsak obrazec in vsak sklep mora biti razvidno, na katerih elementih empiričnega gradiva temelji« (Mesec 1998, str. 46). Pri kvalitativnih raziskavah morajo biti interpretacije utemeljeno vezane tako na pridobljene empirične podatke kot na obstoječo teorijo (enako tudi v kvantitativnih), vendar so tukaj postopki veliko bolj ohlapni, kar lahko pripelje do premalo definiranih in vsebinsko neutemeljenih sklepnih ugotovitev, zato je posebno pozornost treba nameniti predvsem temu, kako povezujemo empirijo in teorijo v sklepne interpretacije.

Literatura

- Alvesson, M. & Sköldbberg, K. (2000). *Reflexive Methodology*. London: Sage.
- Glaser, B. G. in Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine Publishing Company.

- Glück, G. (1987). *Generalisierung von Erfahrungen*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim.
- Mayring, F. *Kombination und Integration qualitativer und quantitativer Analyse*. Forum Qualitative Sozialforschung/Forum Qualitative Social Research (Online-Journal), 1(3). <http://qualitative-research.net/fqs/fqs.htm> [februar 2001].
- Mayring, P. (2002). *Einführung in die Qualitative Sozialforschung*. Weinheim: Beltz Verlag
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno metodologijo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Robinson, J. E. in Norris, F. J. (2001). *Generalisation: the linchpin of evidence-based practice*. Educational Action Research, 9, št. 2, str. 303–309.
- Stake, R. E. (1995). *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks, London: Sage.
- Steinke, I. (1999). *Kriterien qualitativer Forschung: Ansätze zur Bewertung qualitativ-empirischer Sozialforschung*. Juventa, Weinheim.
- Strauss, A. L., in Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park: Sage.
- Strauss, A. L. in Corbin, J. (1994). *Grounded Theory Methodology: An Overview*. V: Denzin in Lincoln (ur.).
- Strauss, A. (1996). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Strauss, A. L. in Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Ule, A. (2004). *Dosegljivost resnice*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Walford, G. (2001). *Doing Qualitative Educational Research: a personal guide to the research process*. New York, London: Continuum.